

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ANADOLU'DA BÜYÜK İSLAM KONGRESİ TARTIŞMALARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Cezmi ERASLAN*

Özet

Atatürk Milli Mücadeleyi yürütürken başarıyı Türk halkının maddî, manevî bütün kuvvetlerini kullanarak yakalamıştır. Türk halkının dini hassasiyeti bu dönemin en önemli kuvvet kaynaklarından biri olmuştur. İtilaf devletlerinin en büyük endişe kaynağı da dini hassasiyetin kullanılması olmuştur. Bu yüzden en küçük bir dini hareketlenmeyi en üst düzeyde Panislamizm tezahürü olarak abartmışlardır. 1921 yılı başlarında şeyh Sünusi başkanlığında Sivas'ta Büyük İslam kongresi düzenlendiği haberi İngiliz gizli servisi raporlarında ve bazı araştırmalarda yer almaktadır. TBMM hükümetinin düzenlenmesine ihtiyaç duyduğu ancak gerçekleştirilmeyen fakat propagandası yapılan kongre de dönemin ciddi kaynaklarında yer almamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, milli mücadele, Şeyh Sünusi, Panislamizm, İngiliz gizli servisi

Türk Milli Mücadelesi üzerine yazılmış yerli ve yabancı bir kısım çalışmada 1 Şubat 1921'de Sivas'ta Şeyh Sünusi başkanlığında çok sayıda Arap delegenin katılımı ile bir kongre yapıldığı haber verilmektedir. Bu kongrede

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; ceraslan@hotmail.com

alınan kararların bir beyanname ile İslam âlemine duyurulduğu, Ankara hükümetinin İslam âlemi ile ilişkilerini geliştirilmesine yardımcı olduğu belirtilmektedir¹. Ancak Anadolu'daki mücadele için hayati önemi haiz böyle bir etkinliğin haberleri dönemin yerli basınında görülmemektedir. Hâlbuki 1921 yılının başları gibi Mustafa Kemal Paşa ve TBMM hükümetinin gerek içte gerekse uluslararası Müslüman çevrelerden destek sağlamak istediği bir sırada amaca büyük katkı sağlayacak böyle bir kongrenin gizli saklı bir şekilde yapılması işin tabiatına aykırı olacaktır. Buna mukabil İngiliz istihbarat birimleri tarafından Foreign Office'e gönderilen raporlarda da kongrenin yapıldığı haberleri yer almaktadır.

Bu çalışmada dönemin yerli ve yabancı kaynaklarından yararlanarak 'Sivas'ta bir İslam Kongresi' haberlerini değerlendirmeye çalışacağız. Gerek İngiltere'nin gerekse TBMM hükümetinin o günkü anlayış, beklenti ve hareket alanları kadar halkın ruh halini ve beklentilerini de dikkate alarak olayın mahiyetini ortaya koymaya gayret edeceğiz. Konu hakkında yazılanları öncelikle aktardıktan sonra değerlendirmelerimize geçeceğiz. Ancak hemen ifade edelim ki, söz konusu mahiyetteki bir kongre 'Türk İstiklal Harbi'ni yönetenler için de acil bir ihtiyaç olmasına karşın düzenlendiği tarih olarak yabancı kaynaklarda gösterilen 1 Şubat 1921 oldukça erken bir tarihtir.

¹ Bernard Lewis, *The Middle East and the West*, London 1964, s. 108'de Şeyhin Sivas'ta çok sayıda Arap delegenin katıldığı Panislamik bir kongreye başkanlık ettiğini yazarken kaynak belirtmemiştir.; *Türk İstiklal Harbi II*, Batı Cephesi 3.Kısım, I. ve II. İnönü, Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri, (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), Ankara 1966, s. 273; Gottharth Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989, s. 138. 1 Şubat 1921, Şeyh Sünusi Ahmet'in başkanlığında Sivas'ta İslam Kongresi; Fahri Belen, Türkiye'de misafir bulunan Libyalı, Sünusi tarikatının şeyhi Ahmed Sünusi'ye büyük bir hürmet ve misafirperverlik gösterildiğini, M.Kemal Paşa'nın, şeyhin hediye ettiği çöl kıyafeti ile fotoğraf çektiğini belirttikten sonra şu bilgileri vermektedir: "1 Şubat 1921 günü de Sivas'da şeyhin başkanlığında bir İslam Kongresi toplandı. Alman olumlu sonuç bütün dünyaya yayımlandı. İslam âlemi milli harekete ilgi göstermeye başladı. Afganistan ile dostluk anlaşması imza edilecek, İran'da yeni şah Rıza Pehlevi de dostluk gösterecektir. Yemen'de İmam Yahya ile de dostluk kuruldu. Suudi Arabistan Emiri İngiliz aleti olan kral Hüseyin'i 1 Şubat 1921 de Hicaz'dan sürüp çıkardı"; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1973, s. 288; Zeki Sarıhan da 1 Şubat 1920 tarihi için "Sivas'ta Şeyh Sünusi başkanlığında bir İslam Kongresi toplandı. İngilizlerin bazı Arap Şeyhlerini kullanma çabasına karşı İslam ülkelerinin birliğini sağlamaya yönelik kongrenin aldığı kararlar, İslam dünyasına duyurulmasının kararlaştırıldığı bilgisini vermekte ve Türk İstiklal Harbi'ni kaynak göstermektedir. Bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, Ankara 1995, s. 390.

1) İngilizlerin Olaya Yaklaşımı

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşının sonucunda uğradığı mağlubiyetin Mondros'ta çok olumsuz şartlarda bir ateşkes ile ağırlaştırılmasının gerek Anadolu'da gerekse diğer İslam topraklarında organize ve şiddete dayalı bir direnişe sebep olacağı beklenmekteydi. İngiliz yöneticilerinin ifadeleriyle "Panislamik direniş" beklentisi bize pek yabancı gelmemektedir². Mustafa Kemal Paşa'nın da direnişi bütün İslam coğrafyasına yaymayı hedefleyeceği bir İslam Kongresi toplama tasavvurunun İngilizler tarafından oldukça erken bir tarihte dile getirilmeye başlandığını görüyoruz. Nitekim İstanbul'daki istihbarat servisinin 25 Aralık 1919 tarihinde İstanbul'daki Yüksek Komisere verdiği raporda, "Mustafa Kemal'in İran, Hindistan, Afganistan gibi ülkelerin delegeleriyle Sivas'ta toplanacak bir panislamik kongre için çağrı yaptığı" rapor edilmektedir³. Bu kongrenin, eğer toplanırsa İngiliz karşıtı propagandayı artıracığı şüphesiz görülmektedir. Pek az temsilci de katılsa, dikkate alınacak derecede zararlı olacaklarından ilgili ülkelerde bunun gerçek İslam düşüncesini yansıtmadığının anlatılması gerekli bulunmuştur. Bir diğer ifadeyle İngilizler, algıladıkları tehdit harekete geçmeden önce karşı propaganda hazırlıklarını başlatmışlardır.

Gizli servisin 29 Temmuz 1920 tarihli haftalık raporunda ise Şeyh Sünusi'nin pozisyonu üzerine değerlendirmeler yapılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın içerideki son başarısızlıkları (Yunan işgalinin genişlemesi-Balıkesir, Bursa, Tekirdağ, Edirne) karşısında "Şeyhin zekice, pozisyonunun uygunsuzluğunu hissettiği" düşünülmektedir. Şeyhin ateşkesten sonra milliyetçi hareketin kesin zaferine inanarak şansını onların yanında denediği ve Şeyhülislam'ın fetvalarına karşı fetvalarla Anadolu hareketini desteklediği

² İslahat Fermanı ile gayri Müslimlere verilen hakların ve sağlanan yabancı desteğinin kendilerini alçaltılmış hissedecek Müslümanlar arasında şiddete dayalı bir reaksiyona yol açacağı endişesi için bkz. Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992, s. 69-73.

³ Commander Luke to Admiral Webb, Constantinople December 25, 1919, Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, I*, Ankara 1973, s. 313. İngilizlerin emperyalist faaliyetlerine karşı Müslüman tepkisinin kaçınılmaz olduğu düşüncesi onları bu hususta her zaman teyakkuzda bulunmaya sevk etmiştir. Bu ruh hali ile neredeyse bireysel tepkileri bile Osmanlı hükümeti merkezli organize tehdit unsurları olarak değerlendirmişlerdir. Bu konuda geniş örneklemeler için Bkz. Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*.

belirtilmiştir. Ancak şimdi halifelik gücünün çökmekte ve itilafçıların güçlenmekte olduklarını gören Şeyhin "milliyetçilerin yanında kalıp Kilikya'nın içlerinde saklanarak mevcut krizin sonuçlanmasını beklemek ya da Hicaz şerifinin hilafet iddiasına karşı çıkmasına rağmen onun yanına sığınmak konusunda tereddüt ettiği" düşünölmekteydi⁴.

12 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul'daki gizli servisten gönderilen bir raporda ise Bakü'deki Şark Milletleri Kongresine atıfta bulunularak bundan sonra dünyanın çeşitli yerlerinden katılımlarla bir hilafet kongresi düzenleneceği ifade edilmekteydi. İttihatçılar kontrolü ellerine alırlar ise burada mevcut halifenin yetersiz kaldığı ve yabancıların elinde oyuncak olduğu iddia edilerek yeni halife seçimi yapılacağı ve muhtemelen Şeyh Sünusi'nin Halife seçileceği bildiriliyordu. Ancak Ankara'daki milliyetçiler hâkimiyetlerini devam ettirirlerse adaylarının muhtemelen Anadolu ile iyi ilişkiler içinde olan veliaht Abdölmecid olacağı belirtilmektedir. İngiliz haber alma kaynakları bu aşamada gerek saray gerekse veliahdın çevresinde milliyetçilerin lehine çok kuvvetli bir eğilim olduğuna en küçük bir şüphe bile duymamaktadır⁵.

Birinci Dünya Savaşının sonlarından itibaren İstanbul'da bulunan Şeyh Sünusi'nin Ankara'ya gelmesi ve yetkililerle görüşmesinin İngiliz dışişleri yetkililerini adeta alarma geçirdiğini görüyoruz. Nitekim Lord Curzon Beyrut'taki temsilcileri Mr. Fontan'a gönderdiği 15 Aralık 1920 tarihli telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın Sünusi'yi Mardin'e isyan ve karışıklık çıkarmak üzere gönderdiği bilgisini İtalyan sefirinden aldığı aktarıyor. Aynı bilgi Savaş Bakanlığına da 17 Aralık tarihli yazı ile bildirilmiştir⁶.

İstanbul'daki İngiliz Komiseri Sir Horace Rumbold'un Curzon'a gönderdiği 6 Şubat 1921 tarihli raporda ise, Ankara hükümetinin etkinliklerini tarif ederken Türkiye'nin tek hükümeti olarak tanınmaya kadar çalışacakları, bu çerçevede Anayasada kendi esaslarını ortaya koyan düzenlemeler yaptıklarının altı çizilmektedir. TBMM yöneticilerinin imkânsız da olsa Ahmet

⁴ Şimşir, *aynı eser II*, s. 269.

⁵ Şimşir, *aynı eser II*, s. 255.

⁶ Şimşir, *aynı eser II*, s. 474-479. İngiliz makamlarının Ankara'daki her gelişmeden anında haberdar olduğu anlaşılmalıdır. İngiliz istihbaratının daha sonraki haberlerde de tabii olarak aynı titizliği göstermiş olduğunu düşünürsek Kongre yorumlarının kasten abartıldığı kolayca anlaşılabilir mahiyettedir.

Sünusi'yi halife ilan etmek gibi bazı cesur darbeler düşündükleri belirtilen raporda bunların konjüktürel olduğu ve iç gelişmelere ilişkin yorumlara dayandığına da dikkat çekilmektedir⁷. İngiliz istihbarat raporlarının en isabetlisi bu olsa gerektir. Zira Mustafa Kemal Paşa hareketinin hedefi önce ülkeyi düşman işgalinden kurtarmaktı. Rejim değişikliğiyle sosyo-kültürel yapıdaki değişiklikler daha sonra aşama aşama gündeme gelecekti. Bunun için kullandığı yöntem ve başvurduğu araçlar gelişmelere göre değişiklik göstermiştir. TBMM'nin açılışında ve sonrasında yapılan konuşmalarda dinin ve dini unsurların ön plana çıkarılması geleneksel anlayıştaki Anadolu halkının desteğini sağlamak için kaçınılmaz bir tavidir. Biraz daha geniş perspektiften bakarsak Osmanlı devletinin artık hayatını tamamladığına inanan, Hilafet ve Saltanat makamlarının kaldırılmasını ise mücadelenin başarılmasına erteleyen M. Kemal Paşa'nın dini müessese ve şahsiyetlerin mücadelede öne çıkmasına sıcak bakmayacağı açıktır. Nitekim başlangıçta Osmanlı hanedanının mücadeleyi desteklediğini göstermesi için veliahdın Anadolu'ya geçmesi talep edilirken TBMM ordusunun Yunan ordusu karşısında başarılı olabileceğini gösteren ilk işaret üzerine Anadolu'ya geçmek isteyen veliahdın oğlu Ömer Faruk Efendi gizlice geldiği İnebolu'dan karaya bile çıkartılmadan geri gönderilmiştir⁸.

Hâkimiyet-i Milliye'nin 11 Mart'taki sayısında yer alan kongre hazırlığı haberi üzerine gelişmeleri takip eden İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği raporunda durumu tüm açıklığıyla ortaya koymuştu. Tercümesini gönderdiği "gazete haberi dışında bu konuda somut bir bilginin olmadığını, ancak bütün İslam ülkeleriyle münasebeti devam ettirmenin ve mümkün olan her manada milletlerarası Panislamik hareketi güçlendirmenin Kemalist programın bir parçası olduğunun şüphe götürmediğini" belirtmiştir. Türklerin İslam âleminin lideri pozisyonunu sürdürmek istedikleri açık olmakla beraber halifelige verecekleri şekil hakkındaki söylentilerin ne derece doğru olduğunu tahmin etmenin ise imkânsız

⁷ Bilal Şimşir, *British Documents on Atatürk III*, Ankara 1979, s. 104. İngiliz dışişleri yetkilileri kadar Türkiye'deki temsilcilerinin de kafalarının karışık olduğu görülmektedir. Zira Ağustos 1920 tarihi itibarıyla Şeyhin halifelik konusunda İttihatçıların adayı olduğu haberini geçmekteydiler. Şimdi aynı iddiayı Ankara için yapıyorlar. Bkz. Not 21.

⁸ Falih Rifki Atay, *Çankaya*, s. 334-335.

olduğu kanısındadır⁹. Bakanlık görevlilerinin kongre haberi hakkındaki yorumu ise "Mustafa Kemal'in bu tür İslami kongrelerden birkaç kez toplamış olmakla beraber farklı ülkelerden gerçek manada temsilci sıfatını haiz çok katılımcı bulamadığı, buna mukabil toplantıların propagandayı canlı tutmaya iyi hizmet ettiği"¹⁰ yolundadır.

Ele aldığımız süreçteki son bilgi Şam'daki İngiliz temsilci Palmer'ın Lord Curzon'a Şeyh Sünusi'nin Mardin'deki faaliyetleri hakkında gönderdiği 23 Ağustos 1921 tarihli raporda yer almaktadır. Şeyh, bir camide yaptığı konuşmada: "Sultan Vahdettin'in düşüncelerini saklamak durumunda olsa da Mustafa Kemal ile tam bir uyum içinde olduğunu" belirtmiştir¹¹.

Görüldüğü üzere İngiliz makamları Türkiye'deki mevcut durum karşısında Türk direnişçilerin ellerindeki imkânları ve kozları en ince ayrıntısına kadar bilmekte ve muhtemel hareketlerin neler olabileceği üzerinde fikir yürütmekte ve tedbir almaya çalışmaktaydılar. 'Panislamîk kongre' haberleri ile kendilerini teyakuzda tutarken Anadolu'daki propagandanın ilk aşamadaki hedeflerini de gayet iyi tespit ettikleri açıktır.

1a) İngilizlerin Şeyh Sünusi'ye Yaklaşımı

Son gelişmelerin Müslümanların nezdinde, İngilizlerin konumunu sarstığı tartışmaları arasında; "Panislâmî çevrelerde hala önemli bir ağırlığı olduğu görülen Şeyhin daha fazla önemsenmesi gerektiği" dikkate değer bir husustur. İtalyanları karşılığın almamak için Şeyhin İngiliz taraftarı gibi yaklaşımlar göstermesine bile ihtiyatla yaklaşan İngiliz yöneticiler, Şeyhin İngiliz menfaatleri için yararlı olabileceğini tartışmaya açmışlarsa da onun savaş dolayısıyla ülkesine rahat gidebilmek için kendilerine yöneldiğinden şüphelenmekteydiler. Bu arada onun İtalyanlara karşı İngilizleri kullanmak istediği de düşünülmüştür¹².

⁹ Rumbold'dan Curzon'a 11 Mayıs 1921 tarihli rapor, Public Record Office (PRO), Foreign Office (F.O.), 371/6470, Registry number E 5714/1/44.

¹⁰ Rumbold'un raporuna yazılan yorumlar için bkz. F.O. aynı belge.

¹¹ Şimşir, *aynı eser III*, s. 615.

¹² Şimşir, *British Documents on Atatürk I*, s. 314.

İngiliz Dışişleri görevlilerinin Şeyh Sünusi hakkındaki değerlendirmelerinin zaman zaman farklılıklar gösterdiğini belirtmeliyiz. Şeyhin hilâfete aday gösterileceği söylentileri ise İngiliz raporlarında en uzun süreli yer alan hususların başında gelmektedir. Şeyhin hilafetin muhtemel adaylarından olduğu, milliyetçilerin Padişaha karşı dikkatli ve enerjik kampanya yürüttüğünü gösteren deliller olduğu belirtilirken, milliyetçilerin panislamik politikalarında şeyhin önemli rol oynadığını gösteren işaretlerin mevcut olduğunun altı çizilmiştir¹³.

İstanbul'daki İngiliz gizli servis şubesinden gönderilen 11 Nisan 1921 tarihli raporda mevcut durum daha net olarak görünmektedir. Şeyhin faaliyetleri hakkındaki duyumlar birbirini tutmamaktadır: "Ocak'da Şeyh Sünusi'nin başkanlığında Sivas'ta toplanan Konferanstan beri Sünusi'nin faaliyetleri birbirine zıt raporlara konu olmaktadır. Şimdiki söylentiler Sivas kongresi kararları çerçevesinde Arabistan ve Mezopotamya'ya propaganda göreviyle gönderileceği yolundadır¹⁴. Anadolu basınındaki haberler güvenilir kaynaklardan da teyit edilmiştir ki, Şeyh Anadolu'da bir yerden diğerine gitmektedir. Mart ayı yorumlarında Hicaz yolculuğunu yapmak üzere Suriye'ye girmek üzere olduğu söylenirken Şeyhin Ankara'da, Konya'da, Kayseri'de Afyon Karahisar'da, olduğu rapor edilmektedir¹⁵. Şeyhin İstanbul'da bulunan Trablusgarplı Yusuf Şetvan'a Ankara'dan 10 Mart tarihinde yazdığı bir mektup bir İngiliz ajanı tarafından görülmüştür. Bu mektupta Şeyh, Ankara'da kaldığını, "ilahi emirleri beklediğini" söylemektedir. Hicazla ilgili ilk planlarında birtakım belirsizlikler vardır. Zira kendi arkadaşlarının isteklerine uygun olarak Irak üzerinde karar kılmıştır. Mektup bir rica ile son bulmaktadır: "görevimizi unutma ve kardeşimiz İdrisi'nin haberlerini yolla". Şetvan, mektubu yorumlarken, Şeyhin Mekke ve Medine arasındaki Beni Harb kabilelerini ziyaret etmek için Hicaz'a gitmek isteğini doğrulamış, planlarında

¹³ Söz konusu raporun İngiliz Dışişleri yetkililerindeki etkisi, Milliyetçilerin Şeyh Sünusi'ye karşı dikkatli bir nezaket içinde oldukları ve Padişaha karşı kampanyalarına dikkat edilmesi gerektiği şeklinde yansımıştır. Foreign Office (F.O.) 371 / 6497, Registry number E 477/52/44. Numaralarını daha önceden tespit ettiğim vesikayı kullanmama vesile olan değerli meslektaşım Dr. Gül Tokay'a teşekkür ederim. Vesikanın yorumsuz metni için Şimşir, *British Documents II*, s. 511-517.

¹⁴ Kongre için ilk defa burada Ocak ayı söz konusu edilmiştir. Herhalde aylar karıştırılmıştır. Zira başka hiçbir yerde Ocak ayı verilmemiştir.

¹⁵ Şimşir, *British Documents III*, s. 279.

akrabası olan Asir yöneticisi İdrisi'yi ziyaretin de yer aldığını fakat Mustafa Kemal Paşa'nın onu Irak'a göndermek üzere ayrılışına engel olduğunu belirtmiştir. İngilizlere göre İbnü'r-Reşid'in İstanbul'daki resmi temsilcisi Reşit Paşa'nın fikirlerine dikkat etmek gereklidir. Ona göre Şeyh Sünusi bu yakınlarda Hicaz'a giremeyecektir. Zira kendi kardeşi Şerif Nasır'a bile güvenmemekte olan Kral Hüseyin Hicaz'daki hâkimiyetini sarsabilecek herkese karşı son derece kısıtlayıcı önlemler almıştır. Bu sebeple Şeyhin bölgeye girişine de izin vermeyecektir¹⁶.

Burada şu soruyu sormak gerekecektir. Mesele tamamen İngilizlerin evhamı mıdır? Yoksa yukarıda işaret ettiğimiz "menfaatlerine yönelik tehditlerin daha ortaya çıkmadan yok edilmesine yönelik teyakkuz halini sağlamak için tehlikeleri abartma" yönteminin bir neticesi midir? Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakikaten bütün İslam dünyasını Ankara'nın etrafında toplamayı hedefleyen çabalar içinde midirler? Olayın tamamen İngiliz makamlarının evhamından ibaret olmadığını, tek taraflı yorumlara dayanmadığını söylemeliyiz.

2) Sivas'ta İslam Kongresi Hakkındaki Yerli Haberler

1 Şubat 1920'de Sivas'ta bir "İslam Kongresi" toplanır, bu kongreye de Şeyh Ahmet es-Sünusi başkanlık eder¹⁷. Kongrenin amacı hakkındaki değerlendirmeler ise neredeyse ortaktır: "yerli ve yabancı Müslümanların desteğini Osmanlı halifesine hatta daha çok Türk İstiklal Harbine kazandırmak"¹⁸.

¹⁶ Şimşir, *aynı eser*, III, s. 279.

¹⁷ Dipnot 1'deki kaynaklara ilaveten Nejat Göyünç, Kongrenin İngiliz hariciyesini çok endişelendirdiğini, Berlin'de bile yankılar yaptığı bilgisini veriyor: Nejat Göyünç, "Atatürk ve İslam Alemi", *Gerçek*, I, sayı 1, İzmir 1985, s.29 (24-35). Göyünç'ün Bilal Şimşir'i kullandığını belirtelim; L. Stoddart, *Yeni Alem-i İslam*, çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1922, s. 273'den naklen Sadık Albayrak, *Siyasi Boyutlarıyla Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul 1989, s. 355 Stoddart'ın çalışmasının konu ile ilgili bilgi veren en eski kaynak olduğuna işaret etmeliyiz; Ayrıca J. Landau, *The Politics of Pan-Islam*, Oxford 1990, s. 235.

¹⁸ Bu tür faaliyetlerin Mustafa Kemal tarafından taktik açıdan desteklendiği değerlendirilmesi için bk. Landau, gösterilen yer. Landau Kemalistlerin Halife-Sultan'a karşı ölçülü olmalarından dolayı kongrenin neticelerinin alınmadığı düşüncesindedir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin laikleştirilmesi çabalarının yoğunlaşmasını bu tavrın göstergesi olarak değerlendirmektedir.

Genelkurmay Askeri Tarih Arşivinde Atatürk'e ait not defterleri arasında yer alan 1921 yılına ait 16 numaralı defterde: 2 tarihli sayfada "İslam kongresi, program, beyanname" notu, böyle bir hazırlığın olduğunu göstermektedir¹⁹.

19 numaralı defterde yer alan "Şeyh Sünusi'nin yanına muktedir bir erkan-ı harb, Şeyhin Cezire-i İbn-i Ömer'e kendi veya halitasını? (halifesini), Abdülgani Bey'i Şeyh Sünusi ile birlikte çalışmak üzere göndermek, Rufaizade Şeyh Tahir Efendi burada görüşeceğiz"²⁰ şeklindeki notlar da Mustafa Kemal'in Şeyhe bir takım vazifeler verdiğini göstermektedir. Gerçekten Siverek mebusu Abdülgani Bey Şeyhin yanına verilerek bir dönem Meclisten izinli sayılmış, ancak izninin ikinci bir dönem için uzatılmasına Meclis genel kurulundan izin çıkmamıştır²¹.

İstanbul basınında Şubat ayı ortalarında kısa notlar halinde yer alan haberlerde ise Mustafa Kemal Paşa'nın İmam Yahya, İbnü'r-Reşid, İbni's-Suud gibi misafirlerinin Medine'ye gitmek üzere ayrılacakları haberi görülmektedir²². Ancak bir hafta kadar sonra "Anadolu İslam ahalisine va'z ü nasihat etmek üzere Ankara'da bulunmakta olan Arap ulemasından dokuz zat"ın muhtelif kasabalara gittikleri haberi yer almakta ve bunu bir hafta sonra Emir Abdullah'ın henüz Ankara'dan ayrılmadığı haberi takip etmekteydi²³.

Burada İslam âleminin genel durumu kadar Birinci Dünya Savaşı sonrasının karışık ortamının da hiç olmazsa asgari müşterekte buluşarak bir güç birliği yapılması beklentilerini had safhaya çıkardığını belirtelim. Nitekim kongre fikri üzerine yapılan yerli ve yabancı değerlendirmeler bu duygu

¹⁹ Ali Mithat İnan, *Atatürk'ün Not Defterleri*, Ankara 1998, s. 81.

²⁰ İnan, *aynı eser*, s. 101.

²¹ Siverek mebusu Abdülgani Bey, 16 Mayıs-16 Ağustos 1921 tarihleri arasında izinli sayılmıştır. Ancak Şeyhin "havalı mezkurede kendisinden büyük bir istifade temini muhakkak bulunduğundan refakatine terfik için" bu sürenin 28 Şubat 1922'ye kadar uzatılmasına ilişkin 11.IX.1337 tarihli tezkiresi Divan-ı Riyasetin 24.IX.1337 tarihli onuncu içtimaında tezekkür ve tasvib olunmuş"sa da TBMM'nin 26 Eylül 1921 tarihli oturumunda reddedilmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC)* 1. Devre, c. XIII, s. 26.

²² *Peyam-ı Sabah* 13 Şubat 1921. Adı geçen şahısların daha önceki tarihlerde Anadolu'ya geldiklerine dair haberlerin gazetelerde yer almadığına işaret etmeliyiz. Diğer yandan İbni's-Suud'un anılan tarihlerde Arabistan'da hâkimiyet mücadelesi içinde olduğu ve Anadolu'da bulunmasının mümkün olmadığını, dolayısıyla haberin daha ziyade propaganda amaçlı olduğunu belirtmeliyiz.

²³ *İkdam* 18, 24 Şubat 1921.

birliğini ortaya koymaktadır: “Bütün alametler gösteriyor ki, garp hâkimiyet ve murakabesine karşı yakın şark milletleri arasındaki dayanışma ve ittihad gittikçe çoğalmaktadır. Bu eğilimin en dikkate şayan örneği 1921 senesi başlarında Sivas şehrinde yapılan “İttihad-ı İslam Konferansı”dır. Dönemin gizli örgüt faaliyetleri üzerine çalışan L. Stoddart, bu konferansın maksadının “bütün dünya Müslümanları arasında etkili ve matluba uygun bir ittihad ve ortak çalışma usulü koymak olduğunu” ifade etmektedir. Müslümanlar arasında daha önce de buna benzer arayışların olduğunu dikkate alan yazar başka bir noktaya dikkat çekmektedir. Bu kongreye “yalnız Sünni Müslümanların ekâbir ve siyasi önderleri gelmekle kalmayıp Kerbelâ'nın Şii Emiri ve Yemen Hükümdarı İmam Yahya gibi Zeydiye Mezhebinden olan kişiler de iştirak etmişlerdir ki, bundan evvel bu tür bir iştirak kesinlikle mümkün değildi”²⁴.

2a) Yerli Basında İslam Kongresi Haberleri

Bu kısımdaki hareket noktamız Ankara'da çıkan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ve Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini yansıtan yarı-resmi Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinin haberleridir. Gazete iddiaların basında yer aldığı tarihten yaklaşık bir buçuk ay sonra böyle bir kongrenin düzenlenmesi düşünüldüğünü bildirmekteydi. Son derece çaplı bir İslam kongresinin hazırlığı haberi Hâkimiyet-i Milliye'nin ancak 11 Mart 1921 tarihli nüshasında görülmektedir. Haber gazetede, başyazıların altında adını sıkça gördüğümüz Hüseyin Ragıp Bey'in imzasıyla yer almış ancak farklı bir toplanma mekânı gösterilmişti. “Hükümetçe pek mühim bir tasavvurun mevki-i fiile konacağını haber alıyoruz. Ankara'da büyük bir İslam Kongresi toplanacak. Avrupa, Asya ve Afrika'da Hıristiyan zulüm ve ceberrutu altında inleyen bütün Müslümanların murahaslarından müteşekkil kavi ve muazzam bir kongre, Bir Müslüman Enternasyonalisi”²⁵. Haberde bu düşüncenin tamamen Ankara

²⁴ L. Stoddart, *Yeni Alem-i İslam*, Çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1922, s. 273'den naklen Sadık Albayrak, *Siyasi Boyutlarıyla Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul 1989, s. 355.

²⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1921, s. 1. Burada günlük çıkma hazırlığında olan Gazetenin 22 Ocak-6 Şubat 1921 tarihleri arasında çıkmadığını belirtelim. Ancak gerek Ocak ayı boyunca gerekse sonrasında Şeyh Sünusi'nin her eylemini ilk sayfa haberi olarak değerlendiren Gazetede kongre ile, Arap ileri gelenlerinin Anadolu'da buldukları yolunda haberlere rastlanmamaktadır; Mehmet Kaplan ve diğerleri, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I*, Ankara 1992, s. 494-496.

kaynaklı olmadığı, bütün İslam âleminin bir ortak ihtiyacı olduğu ileri sürülmektedir. "Hükümeti böyle bir davete sevk eden sebep, yalnız kendi niyeti değil, böyle bir içtima delaleti için Anadolu'dan uzak bir takım İslam heyetlerinin buraya kadar isal ettikleri samimi arzulardır. Hilafet makamının ulvi ve mukaddes selametini o makamı bugün işgal eden zattan çok yüksek bir vakar ve şerefle müdafaa eden Türk Milleti için uzak diyarın Müslümanlarından gelen bu arzuyu tatmin etmek elbet bir vazife olurdu"²⁶ denmektedir. Avrupa'nın ruhani ve cismani bütün Hıristiyan devletlerinin henüz eski haçlı zihniyetinden uzaklaşmadığını, kendi aralarında, birbirlerine karşı mücadelelerde hak hukuk sözü edilse bile Müslüman milletler söz konusu edildiğinde "en kızıl bir vahşete tahavvül" ettiğinin altı çizilmektedir. Milletlerin hürriyet ve kurtuluşu için savaştıklarını söyleyen İtilaf devletlerinin I. Dünya Savaşında Çanakkale ve Irak seferlerini "utanmadan son ehl-i salib" diye tanımlamalarındaki çifte standarda işaret edilmektedir. Yunanların İzmir'de ve Anadolu içlerinde yaptıkları zulmü İngiltere'de kiliselerin ayinlerle kutlamalarına değinilmektedir. Avrupa milletleri için merhametten bahseden Papa'nın Avrupa, Asya ve Afrika'da ezilen ve öldürülen milyonlarca Müslüman için henüz iki söz söylediğinin işitilmediği dile getirilmektedir.

Hüseyin Ragıp Bey söz konusu darbelerden İslam âleminin uyandırıcı dersler çıkardığının kanısındaydı. O yazısında "Türkiye'den ta Cezayir'e, ta Hind'e kadar hepimiz meraretle (acıyla) anlıyoruz ki, bir gün İstanbul Patriki Doroteus Efendi ile Atina'da Kral Konstantin Londra papazlarının temennisini hakikat yaparlarsa Muhammed dininin salib kıtalinden kendini kurtarabilen son zümresine de hayat ve ibadet hakkı kalmayacak" diyordu. "Garbın asırlarca süren mutaassıp savleti önünde hala yükselen ezan sesi susacak, o kanlı kılıcı kınına koyan Salib ordusu kurun-ı vustadan kalan bu işi bitirmiş olmanın gururunu duyacak" sözleriyle akıbetin korkunçluğuna dikkat çeken Hüseyin Ragıp Bu neticenin kaçınılmaz olmadığını belirtmekten geri durmuyordu. "uzak dindaşların diyarından Ankara'ya kadar isal olunan arzuyu" bu ümidinin delili

²⁶ Varlığına kast eden emperyalist saldırı karşısında İslam âleminin geneline yayılan birlik, beraberlik arayışı ve din eksenli bir birleşme arayışının 1870'li yıllarda Osmanlı Hilafeti etrafında ortaya çıkan birleşme düşüncesini hatırlattığını belirtelim. Bu hususta bkz. Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul 1991; Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992.

olarak gösteren Hüseyin Ragıp Bey, "Mısır'ın Cezayir'in Trablus'un Tunus'un Hind'in, Afgan'ın, Azerbaycan'ın Suriye ve Irak'ın Müslüman Murahhasları İslam kıyamının karargâh-ı umumisi olan Ankara'da toplandıkları vakit bu arzuyu müttahiden ve kuvvetle söyleyecekler ve Salib ve sermaye istilasına karşı en kahhar mukavemet azmini ilân edecekler" beklentisini ortaya koymaktadır²⁷.

Hâkimiyet-i Milliye'deki bu haber, dönemin en etkili mecmualarından *Sebilü'r-Reşad*'da derginin yayıncısı Eşref Edip tarafından "büyük bir müjde" olarak değerlendirilmiştir. Hüseyin Ragıp Bey'e hitaben kaleme aldığı yazıda Eşref Edip, "Bütün İslam milletlerinin temsilcilerinden oluşacak muazzam bir İslam Kongresi teşkili" düşüncesinin uygulamaya konmak üzere olduğu müjdesini "bütün Müslümanların azim memnuniyetini celb edecek bir hadise-i mühimme" olarak nitelendirmekteydi. Eşref Edip bu hadisenin "latif etkisinin dalgalana dalgalana bütün İslam âlemine yayılacağını ve Müslümanlar için pek mesud neticeler" vereceği ümit etmektedir²⁸.

Kongre için harekete geçme zamanının doğru seçilmesinin ve milletin hislerine tercüman oluşun başarı şansını ortaya çıkardığının altını çizen Eşref Edip, dünyada en büyük inkılabları meydana getiren dâhilerin başarı sırrının da bu zamanlama olduğuna işaret ediyordu. Eşref Edip: "büyük adamlar, milletlerin vicdan-ı umumilerini okurlar, zaman zaman o vicdanlarda tecelli eden istidatları görürler, ruhlarda hâsıl olan müşterek ihtiyaçları sezerler, tam zamanında derhal ortaya atılarak büyük büyük kitleleri harekete getirirler, azim azim teşebbüsleri saha-i fiile çıkarmaya muvaffak olurlar" diyerek mücadelenin liderini yüceltmekteydi. O, aynı deha tecellisinin bu teşebbüste de olduğuna işaretle bütün İslam ülkelerinden yükselen beklentinin aynı noktada birleştiğini: "Beyne'l-İslam bir vahdet husule getirmek zaruridir"²⁹ sözleriyle ortaya koymaktaydı. Eşref Edip'e göre, Anadolu'ya yönelen saldırılar İslam'ın hârimine yapılmıştır. Bu saldırılar yüzünden bugün İslam'ın maddi, manevi bütün varlığının tehlikeye düştüğünü ve tehlikeyi bütün Müslüman milletlerin hissettiğini ifade eden Eşref Edip'e göre "bu büyük âlemin mütefekkir dimağı

²⁷ *Hakimiyet-i Milliye* 11 Mart 1921.

²⁸ Eşref Edip, "Anadolu'da İslam Kongresi", *Sebilü'r-Reşad*, XIX, sayı 472, 24 Mart 1337 (1921) s. 34

²⁹ Eşref Edip, *aynı makale*, s. 35.

olarak" bütün bu sesleri bir noktada toplamak, bütün bu harekete gelen fikirlere doğru bir yön vermek Türkiye'ye düşen en büyük görevdir.

Anadolu'da bir İslam Kongresinin toplanması "bütün Müslüman eskârı üzerinde azim tesirler husule getirecek, bütün me'yus, gönüllere yeni bir nefha-i ümid ve hayat bahşedecek" ümit kaynağı olarak görülmüştür. Eşref Edip Büyük Millet Meclisinin sadece Anadolu'ya karşı değil, aynı zamanda bütün İslam âlemine karşı görevleri olduğunu düşünmekteydi. TBMM buna muvaffak olduğu gün, "İslam tarihinde en parlak bir sahife açmış, Müslümanlığa en azim bir hizmet ifa etmiş" olacaktı. Zira "yarım milyara yakın büyük Müslüman milleti bütün kalbiyle, bütün ruhuyla buraya merbuttur. Buradan yükselecek bir sada-yı İslam bütün İslam kıtalarında bütün İslam ufuklarında tanin-endaz olacaktır". Eşref Edip, Türkiye'nin İslam âlemi için önemine dikkat çekerek, baskılar arttıkça kuvvetin arttığını, yaralı olsa da Türkiye'nin nüfuzunun büyük, büyük kıtalara, yüzlerce milyon kalplere şamil olduğunun altını şöyle çiziyor: "biz büyük bir âlemin merkezi, büyük bir cihanın mütefekkir dimağıyız. Bu merkez-i vahdet dağıtılamaz, bu mütefekkir dimağ parçalanamaz. İslam uğurunda kanını akıtan, İslam uğurunda mamelekini feda eden bu fedakâr millet katiyen ezilemeyecektir. Allahın inayetiyle bizi bu mecruh omuzlarımızda bu güzel memleketlerde ilelebet İslâmiyeti yaşatacağız ve âlemde daha birçok azim azim inkılâplar vücuda getireceğiz" diyerek geleceğe ilişkin ümitlerini ifade etmektedir³⁰.

Eşref Edip'in bu yazısı üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Kırşehir Mebusu Müfid Efendi 'de "*Anadolu'da Büyük İslam Şurası*" başlıklı bir yazı kaleme alarak Hıristiyan âlemin saldırılarının Müslümanları can evinden vurulma noktasına getirdiği ve uyandırdığını dile getirmiş, İslam'ın kardeşlik ve kuvvetleri birleştirme yolundaki emirlerinin yerine getirilmesinin gerekliliğinin altını çizmiştir. Ona göre, "Umumi İslam içtimâi elzemdir. Muhafaza-i hayat ve mevcudiyet noktasından İslam kongresini hemen toplamak farzdır. Uhuvveti İslamiye esasatıyla bu uhuvveti mahvetmek için çalışanlar inkisar-ı hayale uğratılmalıdırlar. Müfid Efendi "Lisanü'l- Hallak, kalemü'l-halk denildiği cihetle kongrenin içtimâi halkın tercümanı eskârı olan gazete sütunlarına geçmesi Cenab-ı Hakkın bu emel-i hayrımıza bizi muvaffak kılaacağına delil"

³⁰ Eşref Edip, aynı makale, s. 36.

sayarak bütün Müslümanların bu maksadın gerçekleşmesine hizmet etmelerini rica etmiştir³¹. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bir üyesinin haber gazetelerden okuması, başarılı olacağını delilini gazetelerin haberi yazması olarak göstermesi faaliyetin ciddiyeti hakkında kuşkular uyandırmaktadır.

3) Şeyh Sünusi'nin Anadolu'daki Faaliyetleri Hakkında:

Afrika'ya yönelik emperyalist saldırılara karşı mücadelenin her zaman en önünde yer alan Sünusi ailesinin temsilci Şeyh Ahmet Şerif es-Sünusi bütün İslam âleminde olduğu gibi Osmanlı yönetimi nezdinde de büyük bir itibara sahipti. Şeyh Sünusi, I. Dünya Savaşının sonlarına doğru Teşkilat-ı Mahsusa vasıtasıyla, Arap ülkelerindeki Osmanlı aleyhtarı İngiliz propagandasını etkisini kırmak için İslam ülkelerine gönderilmek üzere İstanbul'a getirilmişti. Ancak savaşın kaybedilmesi, İttihatçıların aksine, Vahdettin'in de İngilizler ile ilişkileri düzeltme gayreti içine girmesi bu projeyi yarım bırakmıştı³². Savaşın sonuna kadar İstanbul'da kalan Şeyh, Sultan Vahdettin'in kılıç kuşanma merasimini gerçekleştirmişti³³. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra 5 Kasım 1918'de Bursa'ya geçen Şeyhin masrafları Osmanlı hükümeti tarafından karşılanmaktaydı³⁴. Bundan bir müddet sonra Şeyhin adını Milli Mücadeleye destek saflarında göreceğiz. İlk olarak Milli Mücadele hakkındaki Şeyhülislam fetvasını hükümsüz bırakmak için hazırlanan karşı fetvaya verdiği destekle³⁵ gündeme gelen Şeyhin Ankara'ya gitme isteği karşısında Bursa valisi

³¹ Kırşehir Meb'usu Müfid, Anadolu'da Büyük İslam Şurası", *Sebilü'r-Reşâd*, XIX, sayı 473, 17 Mart 1337 (1921), s. 45.

³² Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, (Anlatan Hüsamettin Ertürk-Teşkilat-ı Mahsusa başkanı), İstanbul 1969, s. 185-190.

³³ Padişah, kılıç kuşanma işini Şeyhülislam ve Mevlevi Çelebisi yerine "İslam âleminde büyük ve haklı bir şöhreti olan ve ifa ettiği hizmetlerle mübarek bir mücahid olarak tanınmış Şeyh Sünusi hazretleri tarafından yerine getirilmesini arzulamış ve bu isteğini yakın çevresine açmıştı" İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, İstanbul 1994, s. 353.

³⁴ Şeyhin maiyeti ile birlikte Bursa'ya gönderilmesi hakkında Bkz. Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH. ŞFR), 99/169.

³⁵ 21 Nisan 1920 tarihli gelişme için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 354.

Hacim Muhittin Çarıklının gönderdiği bir telgraf Şeyh Sünusi'nin ahali nezdindeki önemini gözler önüne serecek mahiyettedir³⁶.

Şeyhin 15 Kasım 1920'de Ankara'ya gelişiyle³⁷ yeni bir süreç başlamıştır. Nitekim 22 Kasım 1920 tarihli Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde yayınlanan röportajında Şeyh Sünusi, Türklerin mücadelesinin başarıya ulaşip bütün doğuyu uyaracaklarına inandığını, kendisinin de Anadolu gezisinin amacını: "halka durumu anlatmak, onları aydınlatmak için ne gerekiyorsa yapmak, nereye gitmesi gerekiyorsa gitmek" olarak göstermiştir³⁸. Gazetelere verdiği mülakatlar ve gittiği yerlerde yaptığı konuşmalar ile TBMM'nin tamamen İslam'a uygun çalıştığını, desteklenmesi gerektiğini anlatmıştır.

25 Kasım 1920'de Şeyh Sünusi şerefine TBMM'de bir ziyafet verilmiş Mustafa Kemal Paşa yemekte yaptığı konuşmada: Şeyhin ve başkanı olduğu tarikatın mücadelesinin İslam âlemi için önemini takdir ettiklerini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Şeyhin Ankara hükümetinin mücadelesini meşru addettiğini ve bu yolda devama teşvik ettiğini memnuniyetle açıklamaktaydı. "Afrika'nın en tabii reisi, en selahiyattar hükümdarı" olarak nitelediği Sünusinin

³⁶ Bursa'nın Yunan işgaline düşmesi öncesinde gönderilen 2 Temmuz 1920 tarihli bir telgrafta "Vaziyetimizin gittikçe kesbi ehemmiyet ettiği malumu devletlerdir. Şeyh Sünusi hazretleri buradan oraya gelmek istiyorlar. Ancak bu suretle kendisinin buradan infikâki efkârı umumiyede fena tesir husule getireceği tabii bulunduğundan, Büyük Millet Meclisince vücuduna lüzum hasıl olduğundan bahisle ve açık bir telgrafla bugün mamaileyhin oraya çağırılması lüzumu" dile getirilmektedir. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklının Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınları, Ankara 1967, s. 272.

³⁷ Şeyhin Anadolu'daki yer değiştirmeleri için Jaeschke, *Kronoloji*, muhtelif sayfalar. Şeyhin gelişinden Türkiye Büyük Millet Meclisini Celal Bayar haberdar etmiştir. Şeyhin "İngilizlerin malum olan zulüm ve şenaatine karşı bütün âlem-i İslam'ın yek vücud olarak fisebilullah mücadele etmesi" temennisini, "yaşasın âlem-i İslam" sözleriyle duyurmuştur. TBMMZC devre 1, c. 5, s. 355. Ayrıca Gizli Celse Zabıtları, I, s. 232. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Ankara 1988, s. 213. Şeyhin Mustafa Kemal tarafından Ankara içinde ve dışında dolaştırıldığına, gösterilen saygıdan kendisine önemli bir görev verildiğinin anlaşıldığına dair Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşında Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara 1999, s. 642.

³⁸ Gülmez, *Anadolu'da Yeni Gün*, s. 643. 10 Şubat 1921 tarihli mülakatında ise İstanbul'daki hükümetin halkın desteğini önlemeye yönelik çabalarını sonuçsuz bırakacak açıklamalar yaptığı dikkat çekmektedir; "Anadolu'nun düşmanlara karşı aldığı tavır İslamiyet'in ruhuna tamamen uygun, zer'i bir harekettir, bu harekete yardım ve koruma her Müslüman için farz-i ayındır". Gülmez, *aynı eser*, s. 243.

İslam âleminde şimdiye kadar görülen hizmetlerinden üstün olacak bundan sonraki hizmeti sayesinde "İslam'ın yegâne ümidi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti bütün dünya nazarında büyük bir mevki ihraz edecektir"³⁹ sözleriyle yapılan işbirliğinin neticelerine büyük önem atfettiğini ortaya koymuştur. Şeyh de cevabi konuşmasında: "İslam'ın itilası hususunda birlikte çalıştıklarımı, sizinle beraber mücadele eden ve muvaffakiyetinize dua eden bir insanım" sözleriyle işbirliği ve desteğini ifade etmiştir⁴⁰.

Bu konuşmalardan sonra Mustafa Kemal Paşa, Şeyhin "El-cezire'nin cihet-i şimaliyesine müteveccihen hareket ettiği"ni Iraktaki Müslümanların ulvi maksatlarına ulaşmaları için elden geleni hiçbir vakit esirgemeyecekleri vaadiyle bildirilmiştir⁴¹. Şeyhin yanına siyasi müşavir sıfatıyla Muhacirin Müdür-i Umumisi Ali Said Beyin verilmesi⁴², Mardin mebusu Abdulgani Bey'in de maiyetine tayin edilmesi Ankara yönetiminin bu meseleyi gayet ciddi ele aldığını göstermektedir.

Burada hemen işaret edelim ki, Şeyh El-cezire bölgesine hareketten önce cephe hattına gitmeyi tercih etmiştir. Nitekim "salimen Eskişehir'e ulaştığını bildiren telgrafı 29 Kasım tarihlidir. Şeyh, Ahmet İzzet ve Salih Paşalar heyetinin Bilecik'teki mülakattan sonra Ankara'ya götürülmelerini takiben "gayret-i vataniye ve hamiyet-i diniye eshabına mecma olan Anadolu'ya iltihaklarından dolayı" onları kutlamıştır. Şeyh Sünusi Birinci İnönü Savaşından dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta Eskişehir memur ve halkının kendisine gösterdiği yakınlığa teşekkür etmekteydi⁴³.

Mustafa Kemal Paşa da Şeyhe verdiği değeri gösteren davranışlar sergilemiş; hediye ettiği çöl kıyafetini giyerek resim çektiği gibi yine

³⁹ Ertürk, *İki Devrin*, s. 485; "Binaenaleyh bundan sonra kendilerinin alem-i islama ifa buyuracakları hidemat şimdiye kadar olan hizmetlerini tetviç edecektir. Ve bu sayede Türkiye Devletinin, bütün cihan-i islamin merkez-i istinadı olan Türkiye Devletinin de tarsinine yardım etmiş olacaklardır". *Hakimiyet-i Milliye* 27 Kasım 1920'den naklen Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmî Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, İstanbul 1998, s. 132.

⁴⁰ Ertürk, *aynı eser*, s. 486; *Hakimiyet-i Milliye* 27 Kasım 1920; Kocatürk, *Kronoloji*, s. 215.

⁴¹ Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Kasım 1920 tarihinde Necef Hükümeti Arabiyesi Heyet-i Kiramına yazdığı mektuptan, Bilal N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I*, Ankara 1981, s. 107.

⁴² Şimşir, *aynı eser*, s. 106.

⁴³ Şeyh Sünusi Hazretlerinin telgrafları *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Aralık 1920 ve 19 Ocak 1921.

hediyesi olan kılıcı da çalışma masanın arkasına asmıştı. Şeyh Sünusi Atatürk'e hediye ettiği bir Kuran-ı Kerim'in üzerine şunları yazdığı ifade olunmaktadır: "Kuran-ı Kerim aramızda sadakat ve muhadenet teşkil edecektir. Bunu halâskâr-ı İslâm olan sana hediye ediyorum. Kitabullah önünde yemin ederim ki, hayatta buldukça sana yardım edeceğim"⁴⁴.

Bundan sonra Ankara gazetelerinden Şeyhin bulunduğu yerlerden çektiği telgraflar ve izlenimlerini takip etmek mümkün görünmektedir: Şubat ayı başlarında Kayseri'de bulunan Şeyh burada basına verdiği demeçlerde kendisine verilen vazifeyi de ihsas etmiştir: İstanbul hükümetinin aleyhte propagandasını etkisiz kılmak ve Anadolu halkının TBMM hükümetine tam destek vermesini sağlamak. Şeyh bunun için Anadolu hareketinin İslam'ın ruhuna uygun olduğunu, katılmanın da her Müslüman'a şart olduğunu ısrarla vurgulamaktaydı: "Veche-i azimetimiz irşad ve himayeye muhtaç herhangi bir muhit-i İslam'a müteveccihdir... Anadolu'nun düşmanlara karşı aldığı şu vaziyet ruh-ı İslam'a tamamıyla muvafik bir hareket-i şer'iyyedir. Buna muzaheret ve muavenet her Müslüman için farz-ı ayındır. Temenni ederim ki, bütün Âlem-i İslam aynı hal ve vaziyette bulunsun. İslamiyet'in kahraman evladı olan Türklerin bilhassa son zamanda ifa ettikleri şu vazife Türkiye'nin İstiklalinden ziyade bütün âlem-i İslam'ın reha ve halâsına matuf olduğundan ruh-ı peygamberi şad ettiğinden eminim. Bu hareketi idare eden zevat-ı muhtereme yalnız Türkiye'nin değil, İslamiyet'in de büyük kahraman evlatlarıdır. Allah Teala hazretleri âmal-i hayriyelerini hüsn-i âkibete makrun ve düşmanlarını zebun eylesin"⁴⁵. Şubat ortalarında Sivas'a geçen Şeyh halkı cihada davet eden vaazlar vermiştir. Şeyhin üstlendiği görevi ortaya koyması açısından bu konuşmanın ana hatlarına işaret etmekte fayda vardır. Sivas sultanisi başmuallimi ve Arapça hocasının tercüme ettikleri hutbenin metni dönemin en önemli dergilerinden Sebilü'r-Reşad'da yayınlanmıştır. Temel mesajı cihad'tır. "Ey Müslümanlar, Allah yolunda, din uğrunda cihad, Cenab-ı Hakkın sevdiği kuluna verdiği bir hazinedir. Mücahidlerin Allah indinde o

⁴⁴ Kadriye Hussein, *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, Çev. Cemile Necmeddin Sahir Silan, Ankara 1998, s. 72; Ahmed Emin Yalman, *Mülakat, Vakit* 1922; Fransız Petit Parisien muhabirinin ziyareti *Tevhid-i Efkâr*, 22 Mayıs 1922. İçin bkz. Mehmet Kaplan ve diğerleri, *Devrin Yazarlarının Kalemıyla Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I*, Ankara 1992, s. 762, 862.

⁴⁵ Şeyh Sünusi Hazretlerinin Beyanatu, *Anadolu'da Yeni Gün* 10 Şubat 1920 (1921).

kadar büyük mevkileri vardır ki hiçbir şeyle kıyas olunamaz. Cenab-ı Hakk, mücahidin ordusunu zat-ı uluhiyyetine izafe ediyor, "bizim ordumuz" diyor. Bu ne büyük şereftir"⁴⁶. Müslümanların hiçbir şekilde yabancı idaresi altına girmemesi gerektiğini savunan Şeyh, İslam'ın temel mesajının, Peygamberin uygulamasının özünün cihad olduğunu vurgulamaktadır: "Müslüman ecnebi tahakkümü altında yaşamaz, Müslüman esaret altına girmez. Müslüman izzetten, istiklalden başka bir şey tanımaz. Baştanbaşa Kur'anın talimi budur. Bütün hayat-ı Peygamberin gösterdiği budur. Müslümanlık böyle kuruldu, böyle yükseldi. Müslümanlık yeryüzünden zulmü kaldırdı, zilleti kaldırdı". Düşmanların gerek sayı, gerekse vasıta bakımından üstün olmalarının ümitsizlik sebebi olmaması gerektiğini ihtar eden Şeyh Sünusi, doğrudan Anadolu Müslümanlarına seslenmekte, mücadelelerinin büyüklüğünü ve önemini anlatarak moral aşılamaaktadır: "Ey Anadolu'nun kahraman İslam mücahidleri! Siz olmasaydınız bina-yı İslam yıkılırdı. Siz bugün Kur'anı yaşatıyorsunuz. Her tarafınızı düşman sarmışken hiçbir şeyden yılmayarak gaza meydanlarında can veriyor, İslam'ı müdafaa ediyorsunuz. Bu ne büyük şereftir". Şeyh, mücadelede galibiyetin muhakkak olduğunu bildirirken, Türklerin yalnız olmadıklarını, bütün İslam dünyasını uyandırdıklarını belirterek Dünya Müslümanlarının gözlerinin üzerinde, desteğinin yanında olduğunu mesajını da iletmekteydi: "Her taraftaki Müslüman milletler kımıldanıyor, savaşıyor. Bütün İslam âleminde bu intibahı bu hareketi uyandıran sizin şehametiniz, sizin celadetinizdir. Siz İslam'ın kurretü'l-'ayn'ısınız. Siz Allahın tevfikine mazhar bir milletsiniz..."⁴⁷.

18 Mart 1921 tarihinde Diyarbakır'a ulaştığını bildiren Şeyh Sünusi, Kumandan Paşa, Vali ve ahaliden gördüğü ilgiden, saygıdan son derece memnun olduğunu bildirmekteydi. İkinci İnönü zaferinden sonra çektiği telgrafta ise zaferi daha önce rüyasında gördüğünü ve Mustafa Kemal Paşa'ya da söylediğini hatırlatarak "biz bir şahs-ı vahid gibiyiz, aramızda ayrılık görmüyorum" sözleriyle ortak mücadelenin olumlu gelişmelerinin kutlamalarına samimi bir şekilde katılıyordu⁴⁸. Buradan asıl görev yeri olan El-

⁴⁶ Seyyid Sünusi Hazretlerinin Sivas'daki Hutbeleri", Sebül'r-Reşad, cilt XIX, sayı 474, 31 Mart 1337 (1921), s. 49.

⁴⁷ *Anadolu'da Yeni Gün* 11 Mart 1921; Aynı konuşma, s. 50.

⁴⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Nisan 1921.

cezire cephesini dolaşarak gittiği yerlerdeki Müslüman halka gerekli dini öğütleri verdiğini ve etkili olduğunu bildirmiştir⁴⁹. Mayıs ayı ortalarında Diyarbakır'a dönen Şeyhin en üst düzey protokol ile karşılanması kendisine verilen önemi göstermektedir: "Varid olan habere göre iki ay evvel el-Cezire cephesine hareket etmiş olan Şeyh Ahmed Senusi hazretleri seyahatlerini ikmal ve Diyarbakır'e muvasalat eylemişlerdir. Şeyh Hazretlerinin Diyarbakır'e muvasalat edeceğinden haberdar olan ahali-i mahalliye gayet samimi bir resm-i istikbal icra eylemiş ve kıtaat-ı nizamiye ile ümera-yı askeriye, ulema, meşayih ve memurin ve mektep talebeleri bu merasime iştirak etmiştir. Şeyh hazretlerinin süvari olarak Siran (seyran) köşkü istikametinden geldiği görülünce el-Cezire cephesi kumandanı Nihat Paşa ile vali -i vilayet Hüseyin Mazhar Bey ve diğer memurin-i teşrifatiye Sünusi hazretlerini mahalli mezkûrda karşılamışlar ve Şeyh hazretleri musafahadan sonra orada ihzar olunan çadırda istirahat eylemişlerdir. Bir müddet sonra asker ve ahalinin har ve samimi alkışları arasında Kasabaya dâhil olan Şeyh hazretleri mihmandarları Hacı Abdülkadirzade Abdulgani Beyin hanesine nazil olmuşlardır"⁵⁰.

Şeyhin buradan Mustafa Kemal Paşa'ya Kadir gecesi tebriki için gönderdiği bir telgrafta söyledikleri kendisine verilen görevi bir kere daha teyit edecek mahiyettedir: "Bu kere de Anadolu'yu seyahatimde umum ahalinin zat-ı devletlerinden memnun ve razı oldukları gibi emrinize münkad olduklarını ma'al-iftihar gördüm". Şeyh Sünusi Anadolu'nun ve Osmanlı hükümetinin de varlık sebebi olarak Anadolu hareketini gösteriyor, bu mücadelenin bütün İslam beldelerinin bağımsızlığı için de önemli bir vesile teşkil edeceğine inancını dile getiriyordu. Şeyh Sünusi, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine olan güveninin devamını dilemekteydi: "Evvela Allah, saniyen zat-ı devletlerinin bu muhik ve şer'i hareketiniz olmasa idi bugün tekmil vatan ve mukaddesatımız düşmanın istilasına maruz kaldığı gibi hükümet-i Osmaniye'nin nam ü nişanı da kalmayacaktı"⁵¹. Haziran 1921 ortalarında Ankara'ya dönen Şeyhin yine Doğu Anadolu bölgesinde Ankara hükümeti ile bağlantılı olarak görevler üstlendiğine dair yabancı basında çıkan birtakım haberler İstanbul basınına da yansımaktadır.

⁴⁹ Gülmez, *aynı eser*, s. 642.

⁵⁰ İleri, 16 Mayıs 1921.

⁵¹ "Sünusi Hazretlerinin Leyle-i Kadr tebrikleri" *Hakimiyet-i Milliye* 7 Haziran 1337.

Bunlardan en dikkat çeken Kürt aşiret reisleri ile görüşmeler yapmak üzere Harput'a gönderildiğidir⁵².

Şeyhin El-cezire bölgesindeki faaliyetlerinin İngiliz haber kaynaklarını son derece endişelendirdiği anlaşılmaktadır. TBMM'den yanına milletvekilleri ve danışmanlar verilerek bölgeye gönderilmesi Şeyhin meclis tarafından El-cezire bölgesi hâkimliğine seçildiğini düşündürmüştü, Şeyhin bu vesile ile bölgeye gittiği haberleri çıkarılmıştır⁵³. Basından takip edebildiğimiz kadarı ile Şeyh Mart 1921'den 1922 yılı sonlarına kadar Diyarbakır, Urfa ve Mardin'de faaliyet göstermiştir.

Mücadelenin askeri aşamasının sonunda 13 Eylül 1922'de Adana'ya giden Şeyh Sünusi 1922 yılı sonunda Ankara'ya döndüğünde istasyonda törenle karşılanmış, Kazım Karabekir ve birçok milletvekilleri tarafından ziyaret edilmiştir. Mustafa Kemal ile görüşmüş, kendisine Erkan-ı Harbiye dairesinde ikamet için yer ayrılmış, saygı gösterilmiştir⁵⁴.

Diğer taraftan Ankara hükümetinin Irak aşiretlerini İngilizlere ve Kral Faysal'a karşı birleştirmek amacıyla yardımına başvurdukları kişi Şeyh Sünusi olmuştu. Büyük Taarruz öncesi Irak'ta İngilizleri ve çıkarlarını rahatsız edecek derecede güçlenen Ankara hükümetinin buradaki temsilcisi Şeyh Sünusi idi. Şeyhin faaliyetlerinin bir sonucu olarak İngilizlerin buradaki kuvvetlerini azaltmadıkları ve soruna acil bir çözüm aradıklarına işaret edilmektedir⁵⁵.

Daha sonra Şeyhin ülkesine dönme arzusunu görmekteyiz. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Şeyh, Trablusgarp ve Bingazi havalisindeki Arapların birleşerek bir hükümet kurduklarını, gönderdikleri bir adamla da İtalyanlara karşı mücadelesinde kendisini vekil tanıdıklarını bildirmiştir. Trablusgarb'ın istiklalini temin etmek için emniyet içinde Afrika'ya gitmek

⁵² Gazete Şeyhin Ankara'dan ayrıldığına dair hiçbir haberin olmadığına dikkat çekerek haberin çok da sağlam olmadığına inandığını göstermektedir. Şeyh Sünusi ve Kürdistan, İleri 22 Haziran 1921.

⁵³ "Times gazetesine İstanbul'dan bildirildiğine göre Ankara Meclisi Şeyh Senusi hazretlerini El-cezire tahtına intihab etmişlerdir. Şeyh hazretleri bu münasebetle Musul'a müteveccihen hareket etmişlerdir". El-cezire tahtı; Avrupa neden korkuyor? Anadolu'da Yeni Gün, 12 Mayıs 1921.

⁵⁴ Gülmez, *aynı eser*, s. 644.

⁵⁵ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Ankara 1991, s. 225-232.

isteyen Şeyh Sünusi İtalyanların da kendisiyle görüşmek istediklerini belirtmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Lozan'da bulunan İsmet Paşa ile yazışarak Şeyhin "ne suretle hareketi nafi olabileceği hakkında" İtalyanların bu konudaki tavrını öğrenmek istemişti. İsmet Paşa'nın İtalyan temsilcisi ile yaptığı görüşmede İtalyanların müracaatın şeyhten geldiğini belirtip ilgisiz kaldıklarını belirtmesi üzerine bir netice çıkmamış görünüyor. Paşa bu yazışmalarda Şeyhin net bir cevap almadan Ankara'dan ayrılmadığını adeta şikâyet yollu ifade ediyordu⁵⁶. Bu ifadelerde, Hüsamettin Ertürk'ün Şeyhin Ankara için görevini yaptıktan sonra gözden düştüğü şeklindeki yorumunu haklı gösterecek bir hava mevcuttur.

3a) Şeyhin İstiklal Harbine Halkın Katılımını Sağlamadaki Hizmeti

Türk İstiklal Harbi esnasında milli birlik ve beraberliği sağlamadan millet ve memleketin istiklali için bir şeyler yapılamayacağını bilinci ile milletin meşruiyet kaynaklarına vurgu yapmaya son derece önem verilmiştir. Bu kaynakların başında hiç şüphesiz din gelmekteydi. Gerek meclis bünyesinde yer alan ilmiye mensupları gerekse mahalli ulema halkın milli mücadeleye kazanılması için vaaz ve irşat faaliyetleri yapmakla görevlendirilmişlerdi. Bu faaliyetlerde, İtilaf devletlerinin askeri birlikler çıkardığı sahil kesimlerine bilhassa ağırlık verilerek, halkın maneviyatı desteklenmeye çalışılmıştır. Nitekim yapılan işler esnasında dinin telkin kuvvetinden faydalanılmadığı tenkitleri üzerine Atatürk, "Her yerde, camilerde halkı tenvir ve irşat için vaiz ve nasihatler yapılması hakkında talimat verilmiştir ve fiilhakika her tarafta camilerde vaaz ve nasihat edilmiştir. Burada kendi arkadaşlarımızın yapmakta oldukları mesai ve irşadını da kulaklarımızla işitiyoruz ve bundan pek çok istifadeler temin edilmiştir. Konya'da Sivas'ta Kayseri'de birçok yerlerde bu tarz-ı mesai netayici fevkalade göstermiştir. Bundan başka müntesibin-i ilmiyeden birçok arkadaşlarımız vardır ki, tabii elinde bayraklar olarak değil, sırf bu vesile ile tarafımızdan tenvir ve irşat için memur edilmişler ve memleket içerisinde dolaşmaktadırlar" diyordu⁵⁷.

⁵⁶ Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, s. 448, 457, 461.

⁵⁷ Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesinin İşleri Hakkında 28 Eylül 1920 tarihli konuşma. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, s. 126.

Şeyhin Anadolu halkının milli mücadeleye kazanılmasındaki hizmeti son derece önemlidir. O'nun Atatürk'ün faaliyetlerini desteklediği haberi Anadolu'da yayılınca halkın her şeyden medet umduğu böyle bir zamanda; "Peygamber evladından imiş, ülkenin kurtuluşu için dua etmiş, onun geçtiği toprağı düşman istila edemezmiş" anlayışı ile geçtiği her yerde insanlar onu görebilmek ümidi ile yollara dökülmüşlerdi⁵⁸.

O günlerde ilkokula başlama yaşlarında olan Cahit Tanyol'un ifadesiyle "aylarca, güven dolu dinsel bir efsane gibi adı dudaklarda tekrarlanan" Şeyhin dini otoritesi halk üzerinde tamdı. Hz. Peygamber'in ruhaniyetinin Mustafa Kemal Paşa ile olduğu inancını Anadolu insanında yerleştiren çabalar, "güneydoğu toprağında ulusal savaşımın Mustafa Kemal imanının bir tür tinsel şafağı oldu ve bu imanı halkın ruhundan o zamanki İstanbul'un ne şeriat propagandası ve ne de hilafet orduları yıkabildi"⁵⁹.

Sonuç

Kongre haberi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin yayın organı işlevini gören Hâkimiyet-i Milliye'de ancak 11 Mart'ta o da hazırlık yapıldığı şeklinde görülmüştür. 15 Kasım 1920'de Ankara'ya gelen ve hakkındaki en ufak bir haber büyük bir önemle yayınlanan Şeyhin bu manada herhangi bir faaliyetine işaret edilmemesi, söz konusu olan katılımcıların geldiğine dair en küçük bir haberin bu tarihe kadar görülmemesi Kongreyi bir realiteden ziyade

⁵⁸ Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, İstanbul 1982, s. 136.

⁵⁹ "O zaman ilkokulun ihtiyat sınıfındaydım. Bir sabah okula geldiğim zaman çocukların bahçede toplanmış olduğunu gördüm. Din dersleri muallimi Hafız Halil Efendi'nin konuşacağını söylediler. Halk da okulun bahçesinde toplanmıştı. Az sonra Hafız Halil Efendi kürsüye çıktı. Titrek ve fakat heyecanlı bir sesle: "Din kardeşlerim, sizi Şeyh Sünusi hazretlerinin bir müjdesi için buraya topladım." dedi ve şu olayı anlattı. "Şeyh Sünusi Hazretleri bir gece Peygamberimizi rüyasında görmüş ve koşup elini öpmek istemiş. Peygamber kendisine sol elini uzatmış, buna şaşırın ve mahzun olan Şeyh, Peygambere hitaben: "Ya Resulallah niçin sağ elinizi vermediniz? diye sual edince şu cevabı almış: -Sağ elimi Ankara'da Mustafa Kemal'e uzattım. Bu düşü anlatan merhum Hafız Halil Efendi'nin elleri çenesi ve dili titriyordu. Gözleri dolu doluydu, konuşması kalabalığı elektriklemişti. Birden gür ve imanlı bir sesle; "Ey ahali, Mustafa Kemal muzaffer olacak, Peygamber efendimizin sağ eli onun elindedir. Buna iman edin" diye haykırdı ve kürsüden indi. Sonradan öğrendiğime göre merhum Hafız Halil Efendi bu düşü camide va'az etmiş ve onu imanlı tefsirlerle tamamlamış. Bu basit düş belki bugün için önemli bir olay değildir. Fakat o günün toplum psikolojisi bakımından paha biçilmez bir kıymetti". Tanyol, *Halkçılık*, s. 466.

söylentiye dönüştürmektedir. Ankara Hükümetinin Çerkez Ethem olayı ve Birinci İnönü savaşı ile yoğun meşguliyeti kongre haberlerinin ancak propaganda amaçlı olarak ortaya atıldığını düşündürmektedir.

Söz konusu ilişkiyi isimlendirmek gerektiğinde Şeyh Sünusi'nin Ankara hükümetinin propagandası için görevlendirildiği açıktır⁶⁰. Görev sahası olarak El-cezire bölgesinin seçilmesi hem etnik bakımdan İngilizlerin bağımsızlık vaatlerinden etkilenmek durumunda olan bölge Müslümanlarını mücadeleye kazanmak hem de İngilizlerin Irak'taki yerleşme çabalarına sekte vurmak gibi çift amaca yönelik bir stratejinin neticesidir. Nitekim Şeyhin başkanlık ettiği söylenen Kongrenin sonunda bütün İslam âlemine gönderildiği söylenen beyannameler ortada yoktur. Buna karşın TBMM'nin Şeyhin yanında görevlendirdiği milletvekillerinin yayınladıkları bir beyannameye ulaşmak mümkün olmuştur⁶¹. Anadolu'da Yeni Gün gazetesi, İngilizlerin Irak'ta karşılaştıkları zorlukları saklayabilmek için El-Cezire bölgesinde propaganda faaliyetlerine hız verdiklerini belirterek bu husustaki başarılarına da dikkat çekmektedir: "Fitne ve fesat tertibatında İngilizler kadar mahir az insan bulunur". İngilizlerin bu çabalarına karşı Büyük Millet Meclisinin Mardin azaları Mehmet Derviş ve Abdulgani beyefendilerin "daire-i intihabiyeleri halkını vaziyet-i umumiye hakkında tenvir etmek ve Misak-ı milli hudutlarımız dâhilinde hukukumuzun temini için hârici düşmanlara karşı cihadın vücubunu bir daha anlatmış olmak için"⁶² bir beyanname hazırladıklarının altı çizilmektedir.

⁶⁰ 21 Nisan 1921 tarihli *Times*'in İstanbul kaynaklı haberine göre TBMM Şeyhi Mezopotamya'da görevlendirmiş, o da Musul'a gitmek üzere Ankara'dan ayrılmıştır. *Oriente Moderno Anno 1, Nr. 1*, Aynı kaynak Şeyhin 1922 Martında Urfa'da Arap önderlerle yaptığı geniş çaplı bir toplantıda "Asya Asyalıdır" prensibi çerçevesinde doğu uluslarının bağımsızlığını tartıştıklarını bildirmekteydi. *Oriente Moderno, Anno 1, Nr. 11, 15 Aprile 1922*. İtalyanca haberlerin tercümesini yapan Fakültemiz İtalyan Dili ve Edebiyatı kürsüsü mensuplarına teşekkür ederim. Şeyhin Anadolu'daki faaliyetleri için ayrıca bkz. Kadir Özköse, "Seyyid Ahmed eş-Şerif'in Anadolu'daki Milli Mücadeleye Katılımı ve Mustafa Kemal'i Desteklemesi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, V, sayı: 2, 2001, ss. 317-328.

⁶¹ *Hakimiyet-i Milliye* 29 Nisan 1921 tarihli nüshasında beyannamenin ana fikrini belirterek bütün İslam âlemine gönderildiğini yazarken *Anadolu'da Yeni Gün* 4 Mayıs 1921 tarihli nüshasında beyannamenin Arapça metnini de vermektedir. Metnin tercümesini yapan Fakültemiz Arap dili ve Edebiyatı öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ali Güzelyüz'e ve Dr. Tarık Nur'a teşekkür ederim.

⁶² Hitabe-i İkaz, *Anadolu'da Yeni Gün*, 4 Mayıs 1921.

Avrupa'nın İslam ülkelerindeki hedeflerine dikkat çekilen beyannamede "Avrupa'nın uzak hedefi Kur'an'ın kaldırılması ve umutları dinin aşağılaması ve açık olan şeriatın nurunun söndürülmesi" olarak belirtilmektedir. Buna mukabil "Müslüman her zaman uyanık ve gaflet içinde bulunmaması gerekir" denilmekte ve Müslümanlar İngilizlerin yayılmasına karşı uyarılmaktadır. "Ey Müslümanlar hayatımla yemin ediyorum ki: Onlar her girdiği kasaba ve köy sakinlerini kötü bir hale getirirler ve çocukları ve malları alırlar". Burada yapılan saldırıların Haçlı seferlerinde uğradıkları yenilginin intikamını almak için olduğu tespiti dikkat çekmektedir: "Onlar bizim büyük mücahidimiz rahmetli Salahaddin Eyyubî'nin yaptığı cihadın intikamını almak istemektedirler". Uyarıların etkili olması için de İngilizlerin o ana değin yaptıkları şöyle tarif edilmektedir: "Onların doğu vilayetlerinde, Irak ve Suriye'de farklı araçlarla ne tür skandallar yaptığını görmediniz mi? Farklı yollarla Arap, Kürt ve tüm Müslümanları birbirlerine düşman yaparlar. Konu böyle olunca bizim görevimiz Vatanımızı dinimiz gibi korumamız gerekir ve Vatanı sadece bizim bulduğumuz şehir gibi düşünmeyelim çünkü tüm Müslüman memleketleri bizim için bir vatandır, tek bir vücut gibidir. Bunun için muazzam dedelerimizin yaptıkları gibi, bizim mukaddes haklarımızın korunması gerekmektedir. Bu şekilde Ümmetin sözünü tüm dünya duyacaktır. Peygamber sözleri ve mukaddes ayetlerinin işaret ettiği gibi İslam Birliği kalbî ittifak ve ciddi (sıla)irtibat olmadan olmaz. Bunu yapmakta geç kalırsak çok zor günler olacak". Ankara hükümeti için istenen destek ise şu sözlerle ifadesini bulmaktadır; "Allah yemin ediyorum ki: Meclisiniz, Millet ve vatanın halkları için söz ve iş ile savunuyor Misak-i millimizi savunmak için gece ile gündüzü birleştirerek çalışıyorlar. Bizim ahdimiz (misak) topraklarımızdan bir karış dahi bırakmamaktır"⁶³.

Konuya kongrenin gerçekleştirilmesi açısından baktığımızda, Halife-Sultanın akıbeti konusunda o günlerin beklentileri dışında programı olan

⁶³ Gös.yer. Beyannamenin sonundaki imzalar Milli Meclis Üyesi Abdulgani El Ansari el Mardinî Milli Meclis Üyesi: Es-seyyid Muhammet Derviş el Mardinî şeklindedir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Nisan 1337 tarihli nüshasında konu biraz daha farklı ortaya konmuştur. Mukayese açısından dikkate değerdir: "BMM azasından Mardinli Mehmed Derviş ve Abdülğani efendiler tarafından İslam akvamına hitaben Arapça bir beyanname kaleme alınmıştır. Bu beyannamede bütün İslam akvamının vatan ve dininin müdafaası hususunda mütesanid olması lazım geldiği beyan edilmektedir. Bu beyanname kafi derecede tab olunarak bütün İslam memleketlerine gönderilmiştir. Zevat-ı mumaileyhima bu hizmet-i vataniye ve diniyelerinden dolayı beyan-ı takdirat cyleriz" şeklinde verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın gelişmeleri kontrolünün dışına çıkarabilecek bir adım atmayacağı açıktır. İtilaf devletlerinin işgaline karşı Irak ve Suriye'de örgütlenen Müslüman birimlerin oluşturdukları geçici direniş hareketlerinin temsilcileri ile Milli Mücadele yöneticilerinin yaptıkları görüşmelerin propaganda amaçlı olarak İslam Kongresi şeklinde yansıtılmış olması da bu çerçevede mütalaa edilmesi gereken bir husustur⁶⁴.

Abstract

SOME NOTES ON THE DISCUSSIONS OF GREAT ISLAMIC CONGRESS IN ANATOLIA DURING THE TURKISH NATIONAL STRUGGLE

Kemal Atatürk while was leading the Turkish national struggle has reached the success by using all kinds power sources of the Turkish people. Religious sensitivity of Turkish people was one of the most important power sources of this period. The biggest source of anxiety of the Entente states was to be usage of this religious sensitivity. Therefore they exaggerated even an unimportant religious appearance as Pan Islamic turning out. At the beginning of the year 1921, there were some news about a great pan Islamic congress which was held under the auspices of sheikh Sünusi in Sivas in the reports of British Intelligence Service and some historical researches. This unrealized but propagandized congress which was needed also by the government of Turkish Grand National Assembly did not take part in the serious sources of that time.

Keywords: Kemal Atatürk, Turkish national struggle, Sheikh Sünusi, Pan Islamism, British Intelligence Service.

⁶⁴ Şeyh Sünusi'nin Ankara'ya geldiği sıralarda Irak ve Suriye'deki direniş hareketlerinden gelen temsilciler ve Ankara hükümetini kendilerine öncül gördükleri yardım bekledikleri yolunda telgrafları TBMM'de okunmakta ve görüşülmekteydi. TBMMZC Devre 1, C. 5, s. 396, 15 Kasım 1920. Bu manayı destekler mahiyette olarak; Ankara Meclis-i Millisinin Anadolu'nun her tarafında dolaşıp nutuklar irade ederek propagandalarda bulunmak üzere bir heyet teşkil ettiği belirtilmekte ve ismi pek duyulmamış bir gazeteye atfen Sivas'ta mühim bir konferans toplandığı haber verilmekteydi. "Mezkur mecliste Asya Müslümanlarının murahhasları bulunmuşlardır. Konferans hemen ittihad-ı İslam mahiyetini alarak Müslümanların ittihadını temin etmek teşebbüsünde bulunuyor. İmam Yahya namına Yemen mebusları, Emir Faysal'ın biraderi Abdullah, Kerbeladan Şeyh Ali'nin murahhasları, Şeyh Sünusi ve sair zevat mezkur mecliste hazır bulunmuşlardır" Sivas Konferansı (Ruya gazetesinde okunmuştur), *İleri*, 9 ve 23 Kanun-ı Sani 1337.

